

П. М. Федченко.

Михайло Драгоманов: життя і творчість.

К.: Дніпро, 1991.— 362 с.

В ювілейному, 1991 р. з'явилось чимало праць, присвячених творчій спадщині українського мислителя другої половини XIX ст. М. П. Драгоманова (1841—1895)¹. Помітне місце серед них займає рецензована книга, в якій висвітлюються головні аспекти його діяльності. В ній у хронологічній послідовності розповідається про дитячі та юнацькі роки Драгоманова, його навчання й роботу в Київському університеті, життя в еміграції, видання збірок і журналу «Громада».

Зважаючи на те, що ці віхи біографії Драгоманова добре відомі читачеві, спинимось на висвітленні в рецензованій праці найбільш дискусійних проблем його творчості.

Автор переконливо показує гуманістичні ідеали Драгоманова, в основі яких — пріоритет загальнолюдських цінностей і насамперед — свободи та прав людини. Його ж ліберальні ідеї П. М. Федченко дещо недооцінює. Чітко аналізує дослідник драгоманівські погляди на співвідношення еволюції та революції, спираючись при цьому на положення статті І. Франка «Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова»: «Не революція, а еволюція — се був девіз Драгоманова, а властиво революція як явище хвилеве і місцеве — се тільки одна з форм загальної еволюції»².

М. Драгоманов відкидав ідею революції-бунту, встановлення революційної диктатури, засуджував терор як засіб революційної боротьби. Він закликав до органічного поєднання політики і моралі, завжди виходив з того, що чиста справа вимагає чистих засобів. У книжці це показано, зокрема, на прикладах його стосунків з народниками, критики політики царизму на Балканах у працях «Турки внутрішні й турки зовнішні» (1876 р.) та «Чиста справа вимагає чистих засобів» (1878 р.) та ін.

П. Федченко беззастережно стверджує, що Драгоманов відстоював ідеалістичні й позитивістські постулати (с. 40, 55). Кілька разів автор праці підкреслює також суперечливість його світогляду. Ми поділяємо в цьому питанні думку О. Прицака, який вважає, що Драгоманов «створив плюралістичний світогляд, в якому поряд гармонійно стояли лібералізм, еволюціонізм та конституціоналізм англійського типу, охорона індивідуальності перед державою (типу Прудона), культура як база функціонування ідеальної республіканської системи, відмінної від радикалізму й клерикалізму... та етичний... соціалізм»³. Віддаючи належне економічним факторам розвитку, він тяжів до комплексного осмислення історії, заперечуючи суто одномірне її пояснення лише економічними чинниками.

Завдання історичної науки Драгоманов вбачав у тому, щоб дати «такі ж точні узагальнення, які дають інші науки — математичні, фізико-хімічні й біологічні, тобто так звані закони»⁴. Це неможливо без застосування соціологічного та порівняльного методів досліджень⁵.

Не знайшло об'єктивного висвітлення як у радянській історіографії, так й у рецензованій монографії співвідношення громадівського соціалізму Драгоманова з марксистським. Український мислитель вказав на доктринальні вади марксизму — ставку на класову боротьбу та диктатуру пролетаріату, вульгарний матеріалізм і детермінізм, догматизм. П. Струве писав, що Драгоманов ставив питання про соціалізм «як проблему політичної і соціально-економічної творчості, що здійснюється в реальній політиці» (с. 341). В цьому його погляди близькі до концепції Е. Бернштейна, який, до речі, відгукнувся про Драгоманова як про «піонера українських соціалістів», людину «високої духової вартості»⁶. Драгоманівська ідея поєднання соціальної справедливості і ліберальних цінностей зберігає свою актуальність до наших днів.

Кроком уперед став аналіз ленінських оцінок спадщини Драгоманова. Хоч автор ще не відхиляє, як повністю безпідставні, закиди в «націоналістичному міщанстві», проте з деякими застереженнями визнає слушність драгоманівської позиції в ставленні до польського повстання 1863 р. та щодо федералізму і централізму (с. 16—17, 158—160).

Значну увагу автор рецензованої праці приділив боротьбі Драгоманова з юсійським великодержавним шовінізмом та українським націоналізмом. І. М. Федченко переконує, що звинувачення на адресу Драгоманова у національному нігілізмі, сприянні русифікації необґрунтовані. На нашу думку, доля істини щодо Драгоманова є в словах Франка, який писав, що Драгоманов звертав «увагу на множество інтернаціональних елементів у кожній національній організації і загалом на інтернаціональність усеї культури, але не даючи майже нічого для скріплення тої національної синтези, без якої культуртрегерство дуже легко перемінюється на винародовлення»⁷. Спираючись на позитивістську методологію, Драгоманов дещо недооцінив значення своєрідності національної духовності, ментальності народу (висловлюючись сучасною термінологією), відносячи її лише до форми, аріацій загальнолюдських, космополітичних ідей.

Великою заслугою Драгоманова як теоретика «української національної справи» є обґрунтування необхідності трансформації аполітичного українофільства в політичне українство. З нашого погляду, цей аспект його зорчості варто було б висвітлити повніше.

В монографії ґрунтовно аналізуються літературознавчі та фольклористичні розвідки Драгоманова.

Книга виграла б від більш критичного підходу до деяких крайніх проявів ідиалізму і лібералізму Драгоманова, зокрема його войовничого атеїзму, нетерпимості до духовенства і церкви.

Зустрічаються в книзі деякі неточні формулювання, а саме: «федералістський принцип як форма керівництва» (с. 169), «соціальна справедливність етносів» (с. 5), застарілий штамп — «українські буржуазні націоналісти» (с. 11).

Через прикрий недогляд на обкладинці книги замість портрета Драгоманова вміщено портрет академіка І. Ф. Шмальгаузена.

Монографія написана на широкій джерельній базі (хоча майже без залучення нових архівних матеріалів). В цілому вона відповідає сучасному стану розвитку драгоманознавства, істотно оновлює наші знання про життя і творчість великого сина українського народу.

- ¹ Довгич В. А. Українська ідея в політичній теорії М. Драгоманова: Навч. посібник.— К.: НМК ВО, 1991.— 156 с.; Михайло Драгоманов і українське національне відродження: Тези допов. і повід. Республ. наук. конф.— К.: КДУ, 1991.— 125 с.; Штрихи до наукового портрета Михайла Драгоманова.— К.: Наук. думка, 1991.— 248 с.; та ін.
- ² Франко І. Зібр. творів: У 50 т.— К., 1986.— Т. 45.— С. 428.
- ³ Прицак О. Історіософія Михайла Грушевського// Грушевський М. С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн.— К., 1991.— Т. 1.— С. XLIII.
- ⁴ Драгоманов М. П. Вибране.— К., 1991.— С. 77.
- ⁵ Там же.— С. 80—83.
- ⁶ Бернштейн Е. Спомини про Михайла Драгоманова і Сергія Подолинського// З починів українського соціалістичного руху. Мих. Драгоманов і женеvський соціалістичний гурток.— Відень, 1922.— С. 153, 160.
- ⁷ Франко І. Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова.— С. 430.

В. Я. Мельник (Київ), Л. Т. Комзюк (Київ)